

арналған және барлық ағындар мен түрлі төлемдер сондай-ақ ол арқылы жүзеге асырылады, бұл портфель алтынвалюта активтері портфельдерінің кірістілігін бағалауға кірмейді және эталондық портфелі жоқ.

Алтын портфелі. Алтын-валюта резервіндегі алтын портфелінің нарықтық құны 2005 жылдың басында 803,6 млн. доллар, 2005 жылдың аяғында 985,5 млн. доллар болды. Жыл ішіндегі түсімдердің жалпы көлемі 82 620,241 алтын унциясы болды. Алтын-валюта резервтері деңгейіне қатысты алтын портфелінің үлесі 2005 жылдың аяғында 14,0% болды. Алтын-валюта резервінің портфельдерін және Ұлттық қорды басқару бойынша өткен есептік кезеңмен салыстырғанда мынадай жаңа құралдардың түрлерін пайдалану жүзеге асырылды:

- ECP (European commercial paper) – 1 жылға дейін өтеу мерзімі бар құрал;
- ABCP (asset backed commercial paper) – 1 жылға дейін өтеу мерзімі бар құрал;
- Callable bonds with step-up coupon – сатылық купоны бар қайтарылатын бағалы қағаздар;
- PIMCO компаниясы басқаратын UBS FAST-Note, WestLB AG London компаниясы басқаратын Europe Ltd. және USD CMS 10-yr bond құрылымдық өнімдері;
- бірнеше ірі банктерді қамтамасыз ететін, жоғары өтімділікті REMIC – MBS түріндегі MBS;
- ABS credit card deal – ABS, кредиттік карталардың пулымен қамтамасыз етілген;
- AAA кредиттік рейтингі бар, 3 айлық LIBOR + 29b.p. өзгермелі купоны бар, AA- кредиттік рейтингі бар The Bank of New York кепілдік берген ABS Kazkommerzbank – ABS.

2.6 Инфляциялық таргеттеу қағидаттары және трансмиссиялық механизм

Таргеттеу (ағылшын сөзінде *target* қазақша *мақсат*) бұл реттеу ұйымының жауапкершілігіне жататын мақсатты көрсеткіштердің сандық бағдарларына жетуге арналған экономикалық саясаттың құралдарын қолдануды білдіреді. Егер Орталық банк ақырғы мақсатына тікелей қол жеткізе алмаған жағдайда, аралық көрсеткіштерді таргеттеуді қолданады. Халықаралық тәжірибеде таргеттеудің төмендегідей нұсқалары таралған:

- инфляцияны таргеттеу;
- валюталық бағамды таргеттеу;
- номиналдық табыстарды таргеттеу, яғни номиналдық ЖІӨ-нің өсімін болжау.

Инфляциялық таргеттеу – орталық банктің инфляцияның сандық бағдарына қол жеткізу мақсатында ақша-несие саясатының құралдарын қолдануын білдіреді.

Инфляциялық таргеттеуге өткен елдерде ақша агрегаттарын таргеттеуге бағытталған елдерге карағанда біршама макроэкономикалық тұрақтылық артықшылықтары орын алады. Инфляциялық таргеттеудің салдарынан туындайтын артықшылықтар негізінен ақша-несие саясатының трансмиссиондық тетіктерінің өзіндік ерекшеліктеріне тікелей байланысты.

2002 жылға дейін Ұлттық банк ақша-несие саясатының бағыттарын бір жылға анықтап келсе, 2002 жылдан бастап, алдағы үш жылға алдын-ала анықтау тәжірибесіне көшті және әр жыл өткен сайын өзгерістерді ескеріп, оған Ұлттық банк пен ҚР Үкіметі бірге түзетулер енгізеді. Мұндағы негізгі мақсат - біртіндеп инфляциялық таргеттеу қағидаттарына өту, яғни ақша базасы мен алтын-валюта резервтері бойынша мақсатты көрсеткіштерден инфляция бойынша мақсатты көрсеткіштерге көшу.

ҚР Ұлттық банктің мұндай ақша-несие саясаты инфляцияны төмендету мақсатындағы саясатына толық жауап береді және сонымен қатар жүргізілетін ақша-несие саясатына деген рыноктың қатысушыларының үлкен сенемін қамтамасыз етеді. Басқа елдердің тәжірибесі көрсеткендей, инфляцияның мақсатты көрсеткіштерін енгізуге мынадай факторлар негіз бола алады: бюджеттің тұрақты жағдайы, макроэкономикалық тұрақтылықты кепілдендіру, қаржы жүйесінің тұрақтылығы, Орталық банктің тәуелсіздігі, Орталық банктің құралдары мен инфляция арасындағы өзара байланысты түсіну, ақпараттың ашықтығы.

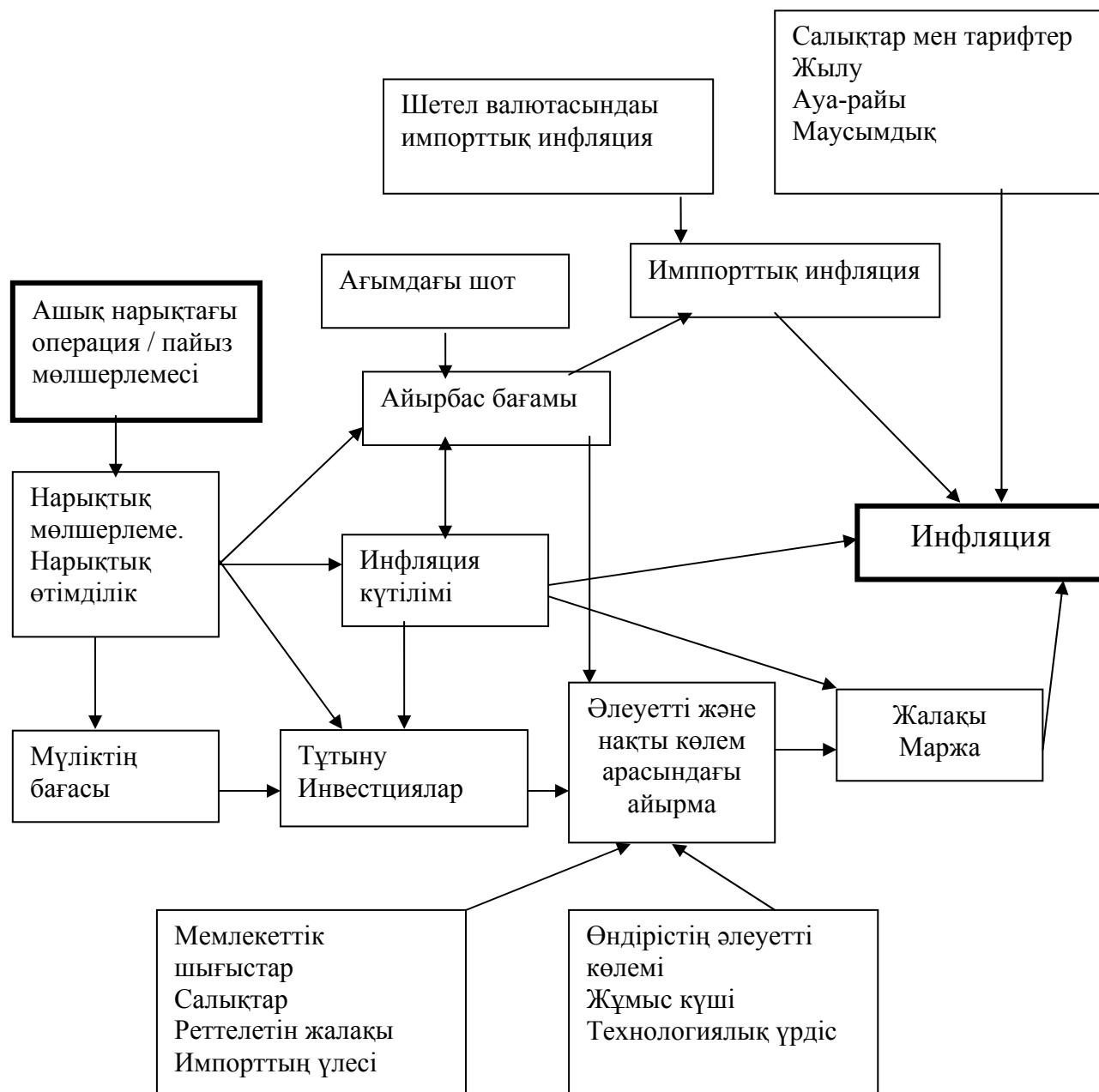
Инфляциялық таргеттеу тұсындағы ақша-несие саясатының негізгі құралдарының біріне “ашық нарықтағы операция”, оның ішінде РЕПО операциясы және вексельдерді қайта есепке алу операциялары жатады. 2003 жылы Ұлттық банк өзінің ресми мөлшерлемелерінің (оның ішінде РЕПО және вексельді есепке алу мөлшерлемелері бойынша) ролін нығайту үшін шаралар қолданбақ.

2005 жылы *инфляциялық таргеттеу қағидаттарына өтуге дайындық жөніндегі* жұмыс жалғастырылды. Осы қағидаттар инфляция жөніндегі мақсатты бағдарларды басшылыққа ала отырып, ақша-кредит саясатының негізгі өлшемдерінің болжамдарын құруды болжайды (2-қосымша).

Инфляция бойынша болжамдардың дәл болуын арттыруға, ақша-кредит саясаты саласында қолданылатын шаралардың инфляцияға ықпалын бағалауға мүмкіндік беретін ақша-кредит саясатының *трансмиссиялық механизмнің (тетігінің) үлгісі берілген* (6-сурет келесі бетте).

ҚҰБ-нің ақша-несие саясатының трансмиссиялық тетігінің үлгісіне ақша-несие саясаты құралдарының инфляцияға ықпал етуінің мынадай негізгі арналары кіреді: ақша арнасы, пайыздық (несиелік) арна, валюта арнасы, сыртқы экономикалық арна. Ақша арнасы инфляцияға ақша сұранысын өзгерту арқылы ақша-кредиттік реттеу саясатына өзгерістер өткізу барысын сипаттайды. Пайыздық (несиелік) арна банкаралық ақша нарығындағы мөлшерлемелерді өзгерту және заемшылар үшін несиелік мөлшерлемелерді инфляцияға өзгерту арқылы пайыздық саясатқа өзгерістер өткізу барысын сипаттайды. Валюта арнасы салыстырмалы бағаларды өзгерту және импорттық тауарлардың құнын инфляцияға өзгерту арқылы экономиканың айырбас

бағамына өзгерістер өткізу барысын сипаттайды. Сыртқы экономикалық арна бензиннің экспорты мен ішкі бағаларын инфляцияға өзгерту арқылы мұнайдың әлемдік бағасына өзгерістер өткізу барысын сипаттайды.

6-сурет. Трансмиссиялық тетіктің үлгісі

Трансмиссиялық тетіктің үлгісін құру үшін үлгінің негізіне, егер бұрын бірқатар экономикалық айнымалылар бір-біріне қатысы бойынша нақты функционалдық өзара байланысты көрсетсе, онда осы өзара байланыстар жақын арадағы болашақта қадағалануы мүмкін деген жорамал салынған іс-қимыл түрі таңдалды.

Үлгіге 7 теңдеу және 20 айнымалы кіреді. Онда теңгенің АҚШ долларына нақты айырбас бағамы, ақша базасының көлемі, ақша массасының көлемі, бір күндік кредиттер бойынша банкаралық биржалық мөлшерлеме, заңды тұлғаларға теңгемен берілген кредиттер бойынша мөлшерлеме, экономикаға

нұсқа мұнай бағасының баяу өсуіне арналған көрсеткіштерін, екіншісі мұнай бағасының жоғары өсуін ескереді.

Болжамдық көрсеткіштерді құруда ҚР Ұлттық банкі даярлаған ақша-несие саясатының трансмиссиондық механизмі үлгісінің нәтижелері пайдаланылды. Бірінші нұсқа мұнай бағасының баяу өсуіне арналған көрсеткіштерін жасауда «Брент» мұнайы сортының бареллі 45-60 АҚШ доллары аралығында қалатындығын көрсетеді. Екінші нұсқасында «Брент» мұнайы сортының бареллі 65 АҚШ долларынан асатындығы есепке алынады.

ҚҰБ-нің ақша-несие саясатының басты мақсаты мұнай бағасының баяу өсуі тұсында инфляцияны 5,7 - 7,3% аралығында ұстау жоспарланса, ал мұнай бағасының жоғары өсуі барысында 6,9-8,5% аралығында ұстау болжанған.

Екі нұсқаның ішіндегі ең тиімдісі бұл бірінші нұсқа. Осы нұсқа бойынша жасалған ақша-несие саясатының негізгі көрсеткіштерінің болжамы төменгі 4-кестеде берілген.

4-кесте.

2006 - 2008 жж арналған ақша-несие саясатының негізгі көрсеткіштерінің болжамы (мұнай бағасының баяу өсуінің нұсқасы бойынша)

жылдың соңына қарай

	Көрсеткіштер	2005 ж.		2006 ж.	2007ж.	2008ж
		болжам	орын далуы			
1.	Инфляция (жылына орташа есеппен), %	4,9-6,5	7,6	5,7-7,3	5,0-7,0	5,0-7,0
2.	Қайта қаржыландыру (жылдың соңына), %	7,0	8,0	8,0	7,5	7,5
3.	Алтын-валюта резерві, млрд. АҚШ доллары	11,7	7,1	9,7	11,2	12,5
	өзгерістер, %	26,3	-23,8	37,7	15,4	11,7
4.	Ақша базасы, млрд. тенге	803	663	939	1184	1416
	өзгерістер, %	39,0	14,7	41,7	26,1	19,6
5.	Ақша массасы, млрд. тенге	2 123	2065	2789	3561	4413
	өзгерістер, %	29,9	25,2	35,0	27,7	23,9
6.	Банк жүйесіндегі резиденттердің депозиттері, млрд. тенге	1 590	1654	2228	2830	3525
	өзгерістер, %	26,6	30,1	34,7	27,0	24,6
7.	Экономикаға беретін банктің несиелері, млрд. тенге	1 960	2592	3676	4782	6028
	өзгерістер, %	32,0	74,7	41,8	30,1	26,1

Көзі: Кесте Ұлттық банктің мәліметтері негізінде құрылған

2.7 Ақша массасы және ақша агрегаттары

Қазақстан Ұлттық банкі тарапынан жүзеге асатын ақша-несиелік реттеу объектісіне ақша массасының жиынтығы жатады.

Ақша массасы – жеке тұлғаларға, кәсіпорындарға және мемлекетке тиісті және шаруашылық айналымына қызмет ететін сатып алу және төлем құралдарының жиынтығы.

Қазақстанда ақша массасы Ұлттық Банк пен екінші деңгейдегі банкілердің баланстық шоттарын шоғырландыру негізінде анықталады және оның құрамына айналыстағы қолма-қол ақша және резидент заңды тұлғалар мен үй шаруашылығы (жеке тұлғалардың) депозиттері жатады.

Белгілі бір күндегі және белгілі бір кезеңдегі ақша айналысының сандық өзгерісін талдау үшін, сондай-ақ ақша массасының өсуі мен көлемін реттеуге байланысты шараларды жасау үшін әр түрлі көрсеткіштер пайдаланылады. Ондай көрсеткіштерді *ақша агрегаттары* деп атайды.

Өнеркәсібі жағынан дамыған елдердің қаржылық статистикасында ақша массасын анықтау барысында төмендегідей *ақша агрегаттары* қолданылады:

M1 агрегаты, яғни ол айналыстағы нақты ақшаларды (банкноттар мен монеталарды) және банктегі ағымдық шоттардағы қаражаттарды қамтиды;

M2 агрегаты, ол **M1** агрегаты қосылған коммерциялық банктердегі мерзімді және жинақ салымдарынан (төрт жылға дейінгі) тұрады;

M3 агрегаты, ол **M2** агрегаты қосылған арнайы несиелік мекемелердегі жинақ салымдарын құрайды;

M4 агрегаты, ол **M3** агрегаты қосылған ірі коммерциялық банктердегі депозиттік сертификаттардан тұрады.

АҚШ-та, ақша массасын анықтауда төрт ақша агрегатын, Жапония мен Германияда - үш, Англия мен Францияда – екеу, Ресейде - үш ақша агрегаттары пайдаланылады.

Қазақстандағы негізгі ақша агрегаттарына, қазіргі кезде ақша-несие статистикасын жасау және талауда қолданылып жүрген, ақша базасы мен белгіленуі **M3** – ақша массасы жатады. Ақша массасы құрылымына мынадай ақша агрегаттары кіреді:

M0 (айналыстағы қолма-қол ақша, немесе банк жүйесінен тыс ақша);

M1 = **M0** + банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың теңгедегі аудармалы депозиттері;

M2 = **M1** + теңгедегі басқа да депозиттері және банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың шетел валютасындағы аудармалы депозиттері;

M3 (ақша массасы) = **M2** + банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың шетел валютасындағы басқа да депозиттері.

Мұндағы,

Аудармалы депозиттер – 1) әрқашан айыппұлсыз және шектеусіз атаулы құнымен ақшаға ауыстырылады; 2) чектің, траттаның немесе жиро-кепілдіктің көмегімен еркін айналады; 3) төлемдер жүргізуде кеңінен қолданылады. Аудармалы депозиттер қысқа ақша массасының бір бөлігін құрайды.

Басқа депозиттер – негізінен ол, белгілі уақыт аралығынан кейін ғана алынатындығы немесе әр түрлі шектеулері жай коммерциялық операцияларда біраз қолайсыздық туғызатын және жинақ механизміне қойылатын талаптарға жоғары дәрежеде сай келетін жинақ және мерзімді депозиттер. Басқа

депозиттер, сонымен қатар, шетел валютасында салынған басқа салымдар мен депозиттерді қамтиды.

Ақша базасының МВ ақша массасына МЗ ықпал етуі ақша мультипликаторы (Ам) көмегімен мынадай формула арқылы есептеледі:

$$A_m = \frac{M_3 \text{ (ақша массасы)}}{M_B \text{ (ақша базасы)}}$$

ҚҰБ-нің соңғы жылдардағы есептеулеріне байланысты, ақша базасы (резервтік ақша) мыналардан тұрады:

- ҚҰБ-нің айналымға шығарған қолма-қол ақшаларынан (ҚҰБ-нен кассасындағы қолма-қол ақшаларды қоспағандағы немесе Ұлттық банктен тыс қолма-қол ақшалардан);

- ЕДБ-дің аудармалы және басқа депозиттерінен; банктік емес қаржылық ұйымдардың аудармалы депозиттерінен;

- ҚҰБ-гі мемлекеттік және мемлекеттік емес қаржылық емес ұйымдардың теңгедегі ағымдағы шоттарынан.

Егер, мысалға ақша мультипликаторы 2,0 -ге тең болса, онда ақша базасының әрбір теңгесі 2 теңге жасауға қабілеттігін көрсетеді. 2005 жылы ақша мультипликаторының мәні 2004 жылмен салыстырғанда 4,15 –ден 3,11-ге дейін төмендеген, оның себебі ақша базасының артуына байланысты..

Ақша массаның жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қатынасы арқылы экономиканың монетизациялану коэффициентін (K_m) анықтауға болады.

$$K_m = \frac{M_3 \text{ (ақша массасы)}}{ЖІӨ} * 100$$

Қазақстандағы соңғы жылдардағы ақша агрегаттарының жағдайы туралы 5-кестеде берілген.

5-кесте

Ақша агрегаттары* (кезеңнің соңына)

№	Ақша агрегаттары	12. 2000ж	12. 2001ж	12. 2002ж	12. 2003ж	12. 2004ж	12. 2005ж
1.	Ақша базасы (резервтік ақша), млн.теңге соның ішінде:	134416	174959	208171	254077	287103	662971
	1.1 Ұлттық банктен тыс қолма-қол ақша, млн.теңге	116335	145477	177899	206025	230513	458518
	1.2 ЕДБ-дің және басқа ұйымдардың Ұлттық банктегі депозиттері, млн.теңге	18081	29482	30272	47989	52135	204453
2.	М0 (айналыстағы қолма-қол ақша) млн.теңге	106428	131175	161701	190039	211805	411813

5-кестенің жалғасы							
3.	M1 (млн.теңге), соның ішінде:	195442	224234	287293	362366	602636	799401
	3.1 халықтың теңгедегі аудармалы депозиттері	15245	1912	17799	23261	25168	57875
	3.2 банктік емес заңды тұлғалардың теңгедегі аудармалы депозиттері	73769	91148	107792	149066	365663	329713
4.	M2 (млн.теңге), соның ішінде:	290643	337980	498071	620087	903703	1 515962
	4.1 халықтың теңгедегі басқа депозиттері және шетел валютасындағы аудармалы депозиттері	21662	48876	61442	83818	85193	277720
	4.2 банктік емес заңды тұлғалардың теңгедегі басқа депозиттері және шетел валютасындағы аудармалы депозиттері	73539	64870	149336	173903	215874	438841
5.	M3 (млн.теңге) соның ішінде:	397015	576023	764954	892321	1193768	2 065340
	5.1 халықтың шетел валютасындағы басқа да депозиттері	51573	134077	171439	177870	198517	251747
	5.2 банктік емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы басқа да депозиттері	54999	103967	95443	94264	91548	297631
6.	M0-дің M3-тегі үлесі, %	26,8	22,8	22,6	21,3	17,8	19,9
7.	Ақша мультипликаторы (Ам), теңгемен	2,95	3,29	3,67	3,51	4,15	3,11
8.	Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), млрд теңге	2600	3285,4	3776,3	4612,0	5870,1	7457,1
9.	Экономиканың монетизациялану деңгейі (M3-тің ЖІӨ қатынасы, %)	15,3	17,8	20,3	19,3	20,3	27,6

* Сандық мәліметтер ҚҰБ-нің статистикалық бюллетенінен және ҚР статистика агенттігінің қысқаша статистикалық анықтамалығынан алынған

Бақылау сұрақтары

1. ҚР Ұлттық банктің басқару құрылымына не жатады?
2. ҚР Ұлттық банктің қызметтері қандай?
3. ҚҰБ-нің ақша-несие саясатының қандай құралдары бар?
4. Инфляциялық таргеттеу дегеніміз нені білдіреді?
5. ҚҰБ-нің трансмиссиондық тетік үлгісіне қандай арналар жатады?
6. ҚР Ұлттық банктің 2006-2008 жылға арналған ақша-несие саясатының басты бағыттары қандай?
7. Ақша массасы мен ақша базасының құрылымына не жатады?

3-тарау. Банк қызметін реттеу және қадағалау

3.1 Банктерді ашу және олардың қызметін ұйымдастыру

ҚР-ғы коммерциялық банктер өз қызметінде 1995 жылы 30 наурызда қабылданған “ҚР Ұлттық банкі” және 1995 жылдың 31 тамызында қабылданған “ҚР-ғы банктер және банктік қызмет туралы” ҚР заңдарын басшылыққа алады.

Коммерциялық банктер - банктік жүйенің екінші деңгейін немесе екінші деңгейдегі банктерді білдіреді. Олар банктік ресурстарды шоғырландыра отырып, заңды және жеке тұлғаларға кең көлемде банктік операциялар мен қаржылық қызметтерді жүзеге асырады.

Қазіргі коммерциялық банктер жүйесі 1990 жылдың аяғынан бастап қалыптасты, яғни отандық банктік жүйенің небары 15 жылдық тарихы бар. Коммерциялық банктердің соңғы он жылдағы сандық құрамы 5-кестеде берілген.

5 - кесте

ҚР -ғы коммерциялық банктердің сандық құрамы *

кезеңнің басына

Банктер түрлері	01. 1996 ж.	01. 1997 ж.	01. 1998 ж.	01. 1999 ж.	01. 2000 ж.	01. 2001 ж.	01. 2002 ж.	01. 2003 ж.	01. 2004 ж.	01. 2005 ж.	01. 2006 ж.
<i>Екінші деңгейдегі банктердің барлығы:</i>	130	101	82	71	55	47	44	38	35	36	35
<i>соның ішінде:</i>											
<i>Мемлекеттік</i>	4	4	6	1	1	1	2	2	2	2	2
<i>Мемлекетаралық</i>	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
<i>Шетел капиталының қатысуымен</i>	8	9	22	23	22	16	16	17	17	17	16
<i>Ениілес банктер</i>	5	5	7	11	12	12	11	11	11	11	11

* Сандық мәліметтер ҚР Ұлттық банктің 2000-2005 жж. статистикалық бюллетенінен алынған.

90-шы жылдың басында банктердің саны 200-ден асты, әрине бұл, олардың экстенсивті жағынан дамуын сипаттаса, сол жылдың орта кезінен бастап, күні бүгінге дейін банктеріміздің саны біртіндеп азаюда, әрине бұл құбылысты, олардың интенсивтік немесе сапалық өсуімен байланыстыруға болады.

2004 жылдың қаңтар айынан бастап, ҚР екінші деңгейдегі банктері қаржы нарығын және қаржылық ұйымдарды реттеу және қадағалау жөніндегі ҚР Агенттігінің (Қаржылық қадағалау агенттігі) лицензиясы негізінде қызмет етеді.

Лицензияның өзіндік стандартты формасы бар және онда коммерциялық банктердің айналысатын қызмет түрі жазылады. Қазақстандағы берілетін лицензияның дамыған шет елдерден айырмашылығы әмбебаптығы болып табылады.

ҚР-ғы банк қызметінде мемлекеттік органдар банктердің мамандануын белгілемейді, мысалға, инвестициялық, ипотекалық қызметтерді жүзеге асырады және т.б. Қазақстандық банктер бағалы қағаздар нарығында да тікелей қатысуға толық құқылы.

ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктер банктік операцияларды жүзеге асыруға алатын лицензиядан басқа валюталық операцияларды жүргізуге үшін арнайы лицензия алады. Мұндай лицензия оларға өз қызметін жүзеге асыруы үшін қажетті саналатын банктер қатарымен корреспонденттік қатынастар орнатуға, сондай-ақ дамыған шет елдерде өз филиалдары мен өкілеттігін ашуға құқық береді.

Сонымен қатар, екінші деңгейдегі банктер бағалы металдармен операцияларды жүзеге асыруға арналған лицензия алады.

1995 жылдың 31 тамызында қабылданған “ҚР-ғы банктер және банктік қызмет туралы” ҚР-ның заңына сәйкес Қазақстан Республикасында банкті ашу немесе оның қызметін ұйымдастыру мынадай үш кезеңнен тұрады:

- 1) *Банк ашуға рұқсат алу;*
- 2) *Әділет Министрлігінде мемлекеттік тіркеуден өту;*
- 3) *Банк операцияларын жүргізуге лицензия алу.*

Аталған заңға сәйкес, банкті заңды және жеке тұлға ашуға құқылы.

Бірінші кезеңде, банк ашушы банк ашуға рұқсат алу өтінішін береді және оған қоса төмендегідей құжаттарды тапсырады:

- рұқсат алу үшін беретін өтініші;
- құрылтайшылық шарт (түп нұсқа);
- банктің жарғысы (түп нұсқа);
- банк жарғысын қабылдау және банк органын сайлау туралы хаттама;
- құрылтайшылар туралы мәліметтер;
- құрылтайшылардың соңғы екі есептік жылдағы бухгалтерлік балансы (заңды тұлғалар үшін);
- құрылтайшылардың қаржылық жағдайлары туралы аудиторлық қорытынды;
- егер бір немесе одан да көп құрылтайшылары ҚР-ның резиденті болмаса, ондай жағдайда сол мемлекеттегі тиісті мемлекеттік немесе қадағалау органынан жазбаша келісім қажет;
- егер банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйым банк ретінде қайта құрылса, онда: оның жарғысы, құрылтайшылық шарты, соңғы есептік мерзімге жасалған бухгалтерлік балансы, ұйымның қаржылық жағдайы туралы аудиторлық қорытынды;
- банктің жетекшілік қызметіне тағайындалатын тұлғалар туралы мәліметтер, оның ішінде: банк төрағасы мен бас бухгалтерінің банк жүйесінде кемінде - үш жыл, ал олардың орынбасарларының кемінде екі жыл, банк

филиалының бірінші жетекшісі мен бас бухгалтерінің кемінде – бір жылдық еңбек тәжірибесі болуы және т.с.с.;

- жаңадан құрылатын банктің толық ұйымдастырылу құрылымы (банктің өкілетті органымен бектілуі тиіс);
- жаңадан құрылатын банктің ішкі аудит қызметі туралы ережесі (банктің өкілетті органымен бектілуі тиіс);
- жаңадан құрылатын банктің несиелік комитеті туралы ережесі (банктің өкілетті органымен бектілуі тиіс);
- жаңадан құрылатын банктің бизнес-жоспары, оның ішінде болу керек, оның ішінде: банк қызметінің стратегиясы, бағыттары мен ауқымы, қаржылық болашағы (есеп айырысу балансы, бастапқы қаржылық (операциондық) үш жылға арналған пайда және зиян туралы есебі, маркетинг жоспары (банк клиенттерін қалыптастыру), еңбек ресурстарын қалыптастыру жоспары;
- тапсырылған бизнес-жоспарына сәйкес дайындық шаралары туралы құрылтайшылардың есебі;
- нотариалды түрде куәландырылған, құрылтайшылардың атынан өтініш беруге құзіретінің барлығын растайтын құжаты;
- басқа банктің жарғылық капиталына қатысуы туралы мәліметтер.

Банк ашу үшін рұқсат алуға берілген өтініш үш ай әрі кеткенде алты ай мерзімі ішінде өкілетті органда қаралады.

Қаржылық қадағалау агенттігі банк ашуға рұқсат беру өтініштердің есебін жүргізеді.

Екінші кезеңде жаңадан құралатын банк Қаржылық қадағалау агенттігі рұқсат берген күннен бастап, бір ай ішінде ҚР Әділет Министрлігінде банк мемлекеттік тіркеуге алынады. Оған, Қаржылық қадағалау агенттігінің банк ашуға берген рұқсатын және оның келісімімен расталған құрылтайшылық құжаттарын тапсырады.

Үшінші кезеңде банктік операцияларын жүзеге асыру үшін Қаржылық қадағалау агенттігінен лицензия алады. Лицензия алу үшін мемлекеттік тіркеуден өткен күннен бастап, бір жылға дейін мыналарды орындауға тиіс:

- *ұйымдастырушылық-техникалық шараларды* орындау, оның ішінде: Ұлттық банктің нормативтік талаптарына сәйкес бөлмелерді және құрал-жабдықтарды дайындау, тиісті біліктілігі бар қызметкерлерді қабылдау;
- *жарияланған жарғылық капиталды төлеу.*

Лицензия алуға өтінішпен бірге жоғарыда аталған талаптарды орындағандығын растайтын құжатты беруге тиіс. Өтінішті берген уақыттан бастап, бір ай ішінде Қаржылық қадағалау агенттігі қарайды. Лицензияның мерзімі шектелмейді және онда банктің жүргізетін барлық операциялар тізімі көрсетіледі.

Банктер бағалы қағаздар нарығында басқа да кәсіби қызмет түрлерін жүзеге асыра алады. Оларға мыналар жатады:

- брокерлік – мемлекеттің бағалы қағаздарымен;
- дилерлік - мемлекеттің және өзге де бағалы қағаздармен;
- кастодиандық;

- клирингтік.

Осы аталған қызмет түрлеріне Қаржылық қадағалау агенттігінен жекелеген және кешенді (бірнеше қызметке) лицензиялар беріледі.

Сонымен қатар, ҚР-ғы екінші деңгейдегі банктер өз қызметін жүзеге асыру барысында филиалдарын, өкілдіктерін, жинақ-кассаларын, сондай-ақ еншілес банктерін аша алады.

Банктің филиалы – филиал туралы ережеде немесе лицензияда көрсетілетін банктік операцияларды жүзеге асыруға құқылы және өзінің дербес бухгалтерлік балансы бар, заңды тұлға болып табылмайтын банктік мекеме.

Заңға сәйкес, банктер өздерінің филиалын ашу үшін Қаржылық қадағалау агенттігінің келісімін алуға тиіс. Ол үшін мынадай құжаттарды тапсырады:

- Филиал ашуға рұқсат алу өтініші;
- Банк операцияларының тізімі көрсетілген банк филиалы туралы ереже;
- Бірінші жетекші және бас бухгалтер қызметіне кандидаттар туралы мәліметтер.

Шетелдік банктердің ҚР аумағында филиалдарын ашуға заңмен тиым салынады..

Банктің өкілдігі – банктік операцияларды жүзеге асырмайтын, яғни банктің тапсырмасымен және оның атынан әрекет ететін банктің орналасқан жерінен тыс орналасқан, заңды тұлға болып табылмайтын банктің құрылымдық бөлімшесі.

Банк өкілдігі де Қаржылық қадағалау агенттігінің келісімімен ашалады. Шетелдік банктер өкілдіктерін ашу үшін мынадай құжаттарын тапсырады:

- өкілдік ашуға рұқсат алу өтініші;
- өтініш жасаушы банктің құрылтайшылық құжаттары;
- ҚР аумағында өкілдік ашу туралы өтініш жасаушы банктің шешімі;
- өтініш жасаушы банктің банктік қызметті жүргізуге арналған лицензиясының барлығын растайтын сол мемлекеттегі банктік қадағалау органының жазбаша расталымы;
- аудиторлық ұйым куәландырған өтініш жасаушы банктің соңғы қаржылық жылға жасалған жылдық есебі;
- өтініш жасаушы банктің ҚР аумағында өкілдігін ашуға қарсы еместігін куәландыратын сол мемлекеттегі банктік қадағалау органының жазбаша хабарламасы;
- өкілдікте жұмыс жасайтын қызметкерлердің саны және жетекшісі туралы мәліметтер.

Еншілес банк – жарғылық капиталдың елу пайыздан астамы бас банкке тиесілі және өзінің дербес бухгалтерлік балансы бар заңды тұлға.

Есеп айырысу-кассалық бөлімі (жинақ кассасы) - ҚР аумағында банктік операциялардың жекелеген түрлерін орындайтын, филиал немесе өкілеттік мәртебесі жоқ, заңды тұлға емес, ҚР Қаржылық қадағалау агенттігінің келісімі негізінде құрылатын бантің аумақтық бөлімшесі.

ҚР Қаржылық қадағалау агенттігінің екінші деңгейдегі банктерді ашуға берген рұқсаты мынадай негіздерге байланысты қайтарып алуы мүмкін:

- банк тарпынан өз еркімен қайта құрылу немесе таралуы туралы шешім қабылдау;
- банк қызметінің тоқтатылуы туралы сот шешімінің қабылдануы;
- мемлекеттік тіркеуге алған күннен бастап, бір жыл ішінде банк қызметіне байланысты жалған мәліметтердің болуы;
- мемлекеттік тіркеуге алған күннен бастап, бір жылдан астам уақытқа дейін банк операцияларын жүргізу лицензиясын алмаған жағдайда;
- банк заңдылықтарында, сол сияқты жарғысында көрсетілмеген операцияларды жүзеге асыруы;
- мемлекеттік тіркеуге алған күннен бастап, бір жылға дейін жарияланған жарғылық қордың сомасын төлемеуі;

Қазақстандық тәжірибеде басқа дамыған шетелдік тәжірибелер сияқты жарияланған жарғылық капиталдың төленген жарғылық төленген капиталдан айырмашылығы болады. Қазақстандағы банктік заңдарға сәйкес банкті тіркеуге алу үшін жарияланған жарғылық қордың 50 %-дан кем емес бөлігі акция, облигация, ақшалай қаражат, бағалы металдар немесе басқа да материалды бағалылықтар мен (ғимарат, техникалар, автокөлік) төленуге тиіс. Ал қалған сомасы, яғни 50 %-ға жуығы жыл бойына салынуға тиіс.

Жарияланған жарғылық қордың 50 %-ның ақшалай түрдегі сомасы сол банктің корреспонденттік шотына түсіріліп, ал материалдық бағалықтары бірлескен түрде бағалануына байланысты банкті құрушы акционерлердің жалпы жиналысындағы акті бойынша қабылданады.

3.2. Банк қызметін пруденциалдық реттеу

Қазақстан Республикасы екінші деңгейдегі банктердің қызметін реттеу механизмінің тәртібі ҚР Ұлттық банкінің екінші деңгейдегі банктердің қызметін реттеу және қадағалау бойынша нормативтік құқықтық актілермен анықталады.

1995 жылы 31 тамызда қабылданған “Банктер және банктік қызмет туралы” ҚР заңының 41-бабына сәйкес, ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі екінші деңгейдегі банктердің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында аталған банктердің қызметін реттеуді мынадай жолдармен жүзеге асырады:

- *пруденциалдық нормативтер белгілеу;*
- *банктердің орындауына міндетті нормативтік құқықтық актілер шығару;*
- *банктердің қызметін тексеру;*
- *банктің қаржылық жағдайын сауықтандыруға байланысты ұсыныстар беру;*
- *банктерге ықпал ететін шектеу шараларын қолдану;*
- *банктерге немесе олардың лауазымды тұлғаларына санкциялар беру.*

ҚР Ұлттық банкі халықаралық банктік тәжірибеде қолданылатын пруденциялық нормативтер мен орындауға міндетті басқа да нормалар мен лимиттерді белгілеуге құқылы. Ол, сонымен қатар банктердің пруденциялық нормативтерді және орындауға міндетті басқа да нормалар мен міндеттерді бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейді.

Қойылған талаптарға банктің қаржылық жағдайының сәйкестігі туралы мәселені шешу мақсатында ҚР Ұлттық банкі белгілі мөлшерде банктің капиталының көлемін анықтауға құқылы.

Пруденциялық нормативтер немесе орындауға міндетті басқа да нормалар мен лимиттердің нормативтік белгілері мен есептеу әдістемесін, белгіленген күнге банктің капиталының көлемін, ашық валюта позициясының лимиттерін және оларды есептеу тәртібін, резервтік талаптар нормасын және оларды есептеу әдісін, есеп берудің сәйкес формалары мен оны тапсыру мерзімін Ұлттық банк белгілейді.

Банктік қызметті жүзеге асырумен байланысты шығындарды табу мақсатында банктер резервтік қор құруға міндетті. Резервтік қорлар банктердің дивиденттерді төлеуге дейінгі табысының есебінен құрылады. Банктер резервтік қорларының көлемін ҚР Ұлттық банкі белгілейді.

Банктер жүргізетін операцияларының түрлері мен көлеміне байланысты өздерінің қызметінің сенімділігіне бақылауды қамтамасыз ету үшін олар Қазақстан Республикасындағы банктер туралы заңға сәйкес, ҚР Ұлттық банкі бекіткен тәртіпте күмәнді және үмітсіз қарыздарға қарсы арнайы провизиялар құру арқылы берілген несиелер мен басқа да активтерді жіктеуге міндетті.

Банк қызметін реттеу шараларының ішіндегі ең маңыздысы пруденциялық нормативтер. 2002 жылы 3 маусымдағы Ұлттық банк Басқармасының № 213 қаулысымен бекітілген “Екінші деңгейдегі банктерге арналған пруденциялық нормативтер туралы” ережеге сәйкес оларға мыналар жатады:

- 1) *жарғылық қордың ең төменгі мөлшері;*
- 2) *меншікті қаражаттардың жеткілікті коэффициенті;*
- 3) *бір қарыз алушыға келетін тәуекелдің ең жоғары мөлшері;*
- 4) *өтімділік коэффициенті;*
- 5) *ашық валюталық позиция лимиті;*
- 6) *негізгі қорларға және басқа қаржылай емес активтерге жұмсалынған банк инвестициясының ең жоғары мөлшерінің коэффициенті.*

1. Банктің жарғылық капиталының ең төменгі мөлшері

Банктің жарғылық капиталының ең төменгі мөлшерін Ұлттық банк Басқармасы бекітеді. Банк акционерлерден өзінің акцияларын номиналдық бағадан төменгі деңгейде ғана, сондай-ақ ондай сатып алу кез келген пруденциялық нормативтер мен орындауға міндетті басқа да нормалар және лимиттерді бұзбаған жағдайда ғана сатып ала алады.

2. Меншікті қаражаттардың жеткілікті коэффициенті

Меншікті капитал (К) – бұл I деңгейлі капитал мен II деңгейлі капитал (I деңгейлі капиталдан аспайтын мөлшерде) қосындысынан банктің инвестицияларын шегеру арқылы есептеледі.

Банк инвестициясы – акцияның (жарғылық капиталда қатысу үлесі) және еншілес ұйымдардың, сондай-ақ басқа заңды ұйымдардың субординирленген қарызына жұмсалымдар сомасы.

Ұйымдардың субординирленген қарызына жұмсалымдар мынадай шарттардың біріне сәйкес келуге тиіс:

- жоғарыда аталған заңды тұлғалардың қаржылық есебі халықаралық стандартқа сәйкес жасалуы және аудиторлық қорытындымен расталуы тиіс;
- жоғарыда аталған заңды тұлғалардың акциялары Қазақстан қор биржасының ресми тізімінің “А” категориясына еруге тиіс;
- жоғарыда аталған заңды тұлғалардың қарыз рейтингі Standard & Poors және басқа халықаралық рейтингтік агенттіктердің “А” рейтингінен төмен болмауға тиіс.

Бірінші деңгейлі капитал (К1) мыналардан құралады:

- төленген жарғылық капитал;
- қосымша капитал;
- өткен жылдардағы бөлінбеген таза табыс (өткен жылдардағы таза табыс есебінен құрылған қорлар, резервтер);

шегерілген (-):

- материалдық емес активтер (Халықаралық қаржы есебіне Халықаралық стандартына сәйкес банктің негізгі қызметінің мақсатына алынған лицензияланған бағдарламалық қамсыздандыру);

- өткен жылдардағы зиян;
- ағымдық жылдағы шығыстардың ағымдық жылдағы табыстардан артық сомасы.

Екінші деңгейлі капитал мыналардан құралады:

- ағымдық жылдағы табыстардан ағымдық жылдағы шығыстардың артық сомасы;
- бағалы қағаздар мен негізгі құралдарды қайта бағалау мөлшері;
- тәуекелді есепке алып өлшенген активтер сомасының 1,25%-нан аспайтын сомадағы жалпы резервтер (провизиялар) мөлшері;
- бірінші деңгейлі капитал сомасының 50%-нан аспайтын сомадағы банктің субординарлық қарызы;

Банктің субординарлық қарызы – бұл мынадай талаптарға сәйкес келетін, банктің қамтамасыз етілмеген міндеттемесі:

- 1) депозит немесе міндеттеме болып табылмауға тиіс;
- 2) банктің немесе онымен байланысты аффилиирленген тұлғалар талаптары бойынша кепілдік ретінде қамтамасыз етуілмеуге тиіс;
- 3) алдын ала (толық немесе жартылай) өтелмеуге тиіс;
- 4) банктің таратылуы барысында соңғы кезекте қанағаттандырылуға тиіс (акционерлер арасында қалған мүлікті бөлу алдында).

Банктің субординарлық қарызы - бастапқы қайтару мерзімі 5 жылдан жоғары болып келетін, меншікті капиталға жататын субординарлық қарыз.

Облигация субординарлық қарызға және меншікті капиталға жатуы мүмкін егер, ол ҚР-ның заңдылықтарына сәйкес шығарылса.

Банктің субординарлық қарызы меншікті капитал ретінде есепке алынады және бес жыл ішінде мынадай мөлшерде қалып, қалғаны қайтарылады:

1-ші жылы - субординарлық қарыздың 80% сомасы;

2-ші жылы - субординарлық қарыздың 60% сомасы;

3-ші жылы - субординарлық қарыздың 40% сомасы;

4-ші жылы - субординарлық қарыздың 20% сомасы;

5-ші жылы - субординарлық қарыздың 0% сомасы,

Меншікті қаражаттардың (меншікті капиталдың) жеткіліктігі төмендегідей екі коэффициенттің көмегімен есептеледі:

Банктің бірінші деңгейлі капиталының барлық активтер сомасына қатынасы 0,06 –дан кем болмауға тиіс

$$k1 = \frac{KI - IK}{A}$$

мұнда,

KI – бірінші деңгейлі меншікті капитал;

IK - банктің акцияға жұмсаған инвестициялары және басқа да заңды тұлғалардың субординарлық қарызы;

A – банктің жиынтық балансына сәйкес барлық активтерінің сомасы.

Банктің меншік капиталының тәуекел дәрежесіне қарай топтасқан активтерге қатынасы 0,12 -ден кем болмауы тиіс.

$$k2 = \frac{K}{A_T - P_a},$$

мұнда,

K – банктің меншік капиталы;

A_T - тәуекел дәрежесіне қарай топтасқан активтер және баланстан тыс міндеттемелер сомасы. Тәуекел дәрежесіне байланысты өлшенген активтерді есепке алу барысында кастодиандық келісім-шарт негізінде банкке қабылданған ақшалар есепке алынбайды;

P_a - арнайы резервтер (күмәнді және үмітсіз активтер бойынша құрылған провизиялар) қосылған меншікті капиталға қосылмаған, құрылған жалпы резервтер сомасы (яғни, тәуекел дәрежесіне қарай топтасқан активтер сомасының 1,25, % асатын сомасында).

3. Бір қарыз алушыға келетін тәуекелдің жоғарғы мөлшері

Бір қарыз алушы - ҚР-ның заңдарында немесе жасалған келісім-шартта көзделген негізде қарыз алушы немесе үшінші бір тұлғаның алдында алдағы 2

айдың ішінде не белгісіз мерзімге несиелік тәуекелге баратын банк тарапынан туындайтын талаптары бар әрбір жеке және заңды тұлға.

Бір қарыз алушыға келетін, тәуекелдің мөлшері мыналардың сомасынан тұрады:

1) банк балансында есепке алынатын, қарыз алушыға қатысты банк талабы;

2) соңғы бес жыл ішінде банк балансынан шегерілген, қарыз алушыға қатысты банк талаптары;

3) ҚР заңдарында немесе жасалған келісімшартта көзделген негізде қарыз алушы немесе үшінші бір тұлғаның алдында алдағы 2 айдың ішінде не белгісіз мерзімге несиелік тәуекелге баратын банк тарапынан туындайтын (несиелік тәуекелмен байланысты) талаптар;

(-) шегерілген,

қарыз алушының міндеттемелері бойынша қамтамасыз ету сомалары, оның ішінде:

- банк қарамағына берілген депозиттегі ақшасы, ҚР Үкіметі және Ұлттық банктің шығарған мемлекеттік бағалы қағздары, құйма бағалы металдары, Standard & Poors және басқа халықаралық рейтингтік агенттіктердің “А” рейтингін иеленетін банк кепіл-хаттары;

- ҚР Үкіметі және Ұлттық банкіне қатысты талаптары;

- Standard & Poors және басқа халықаралық рейтингтік агенттіктердің “BBB” рейтингінен төмен емес ұзақмерзімді қарыздық рейтингі бар банктердің ашқан корреспонденттік шоттарына қатысты талаптары.

Бір қарыз алушыға келетін тәуекел мөлшері қарыз алушының міндеттемелері бойынша тәуекел мөлшерінің (Т) банктің меншікті капиталына (К) қатынасы арқылы есептеледі:

$$кЗ = \frac{T}{K},$$

мұнда,

Т - тәуекел мөлшері (несие лимиті);

К – банктің меншік капиталы.

кЗ –тің мәні мынадай екі жағдайда қарастырылады:

• Банкпен ерекше қарым-қатынастағы қарыз алушылар үшін, - 0,10-ден аспауға тиіс;

• Басқа да қарыз алушылар үшін – 0,25-ден аспауы тиіс (соның ішінде 0,10 – баланстан тыс міндеттемелермен қамтамасыз етілмеген бланктік несиелер, сондай-ақ оффшорлық аймақ аумағында тіркелген Қазақстан Республикасының бейрезиденттерге берілген несиелер бойынша).

4. Ағымдағы өтімділік коэффициенті.

Өтімділікті бақылап отыру мақсатында банктер ағымдағы өтімділік коэффициенттерінің есебін береді.

Өтімділік коэффициенті екі коэффициент көмегімен анықталады:

- *банктің ағымдағы өтімділік коэффициенті (к4.1);*
- *банктің қысқа мерзімді өтімділігінің коэффициенті (к4.2).*

Ағымдағы өтімділік коэффициентінің ең төменгі мәнін Ұлттық банктің басқармасы бекітеді.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті (к4) өтімділігі жоғары активтердің орташа айлық шамасының талап етілетін міндеттемелердің орташа айлық шамасына қатынасы арқылы есептеледі.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті (к4.1) төмендегідей түрде есептеледі:

$$к4.1 = \frac{A_{op}}{M_{op}},$$

мұндағы,

A_{op} - өтімді активтердің орташа айлық шамасы;

M_{op} – талап етілетін міндеттемелердің орташа айлық шамасы;

к4.1 – ағымдағы өтімділік коэффициенті.

Өтімділігі жоғары активтерді есептеуге мыналар жатады:

- қолма-қол ақшалар;
- мемлекеттің бағалы қағаздары және Қазақстан ипотекалық компаниясының борыштық бағалы қағаздары, сондай-ақ өтімділігі жоғары басқа да бағалы қағаздар;
- құйма қымбат бағалы металдар;
- Ұлттық банктегі Standard & Poors және басқа рейтингтік агенттіктердің “А” төмен емес ұзақ мерзімді рейтингі бар бейрезидент-банктердегі талап етуге дейінгі депозиттер;
- Standard & Poors және басқа рейтингтік агенттіктердің “А” төмен емес ұзақ мерзімді рейтингі бар ҚР банктерге берген “овернайт” займдары.

Талап етілуге дейінгі міндеттемелерге мыналар есептеледі:

- клиенттердің және банк-корреспонденттердің талап етуге дейінгі депозиттері;
- “овернайт” банкаралық несиелері;
- есеп айырысу мерзімі көрсетілмеген басқа да талап етуге дейінгі міндеттемелер.

Банктердің қысқа мерзімді өтімділік коэффициенті (к4.2) үш ай мерзімнен аспайтын өтелу мерзімі бар активтердің орташа айлық шамасының үш ай мерзімге дейін тартылған талап етілетін міндеттемелердің орташа айлық шамасына қатынасы арқылы есептеледі:

$$к4.2 = \frac{A_{ор}}{M_{ор}},$$

мұндағы,
A_{ор}- өтелу мерзімі үш айдан аспайтын активтердің орташа айлық шамасы;
M_{ор} – үш ай мерзімге дейін тартылған талап етілетін міндеттемелердің орташа айлық шамасы;
к4.2 – қысқа мерзімді өтімділік коэффициенті.

Банктер ағымдағы өтімділік коэффициентін есебімен қатар активтер мен міндеттемелердің мерзімдері бойынша салыстыру кестесінде беруге міндетті (3-қосымшаны қараңыз).

Аталған активтер мен міндеттемелерді мерзімдеріне қарай салыстыру кестесін толтырғанда әрбір активтер (міндеттемелер) үшін ең аз мерзім қарастырылады және сол мерзім ішінде банк дебиторлар мен корреспонденттерінің міндеттемелерді орындауын талап етуге құқы бар. Бұл жерде активтер банктің қызметіне байланысты зияндарды жабуға арналған резервтерді (провизияларды) шегермей-ақ қамтиды.

Активтердің, міндеттемелердің және шартты міндеттемелердің графаларының барлық мәліметтері 1 мен 5-жолдар бойынша өсу нәтижелеріне қарай толтырылады. 5 және 6-жолдардың сомалары “Барлығы” деген жолға жазылып баланстың мәліметтерімен салыстырылады. “Барлығы” деген графа мен жіктелген активтер (стандарты активтерден басқасы) бөлігінің нәтижесінің алшақтығы банктің құрған резервтерінің (провизияларының) сомасына сәйкес келуге тиіс.

Өтімділік коэффициентін есептеуде мынадай баптар есепке алынбайды:

- 1) стандартты активтерден басқа активтер;
- 2) сенім туралы келісім-шартына сәйкес және кастодиандық келісім-шарт негізінде банктің сақтауға қабылдаған инвестицияланбаған қаражат қалдықтары;
- 3) Ұлттық банктің офшорлық аймақ тізіміне енбеген, офшорлық аймақта тұратын бейрезиденттерге қатысты талаптар.

Есептік мерзім ішінде банкте кредиторлар мен депозиторлар алдында мерзімі өткен міндеттемелері болса, өтімділік нормативі орындалмаған болып саналады.

5. Ашық валюталық позиция лимиті

Ұлттық банк Басқармасы Standard & Poors және басқа рейтингтік агенттіктердің “А” төмен емес ұзақ мерзімді рейтингін иеленетін шетел валюталары бойынша ашық валюталық позиция (ұзын немесе қысқа) лимитін белгіленеді.

Ашық валюталық позиция – осы уақытта немесе алдағы уақыттарда жекелеген валюталарда қаражат алу талабы мен беру міндеттемесін бейнелейтін, сол валюталардағы сандық жағынан сәйкес келмейтін активтер мен міндеттемелердің (баланстан тыс талаптар мен міндеттемелерді есепке алғандағы) арасындағы шетел валютасындағы қаражаттар қалдықтарының айырмасы.

Ұзын валюталық позиция – белгілі бір шетел валютасында бейнеленетін міндеттемелер мен баланстан тыс міндеттемелердің, активтер мен баланстан тыс талаптардан артық болып келетін сол шетел валютасындағы ашық валюталық позициясы.

Қысқа валюталық позиция – белгілі бір шетел валютасында бейнеленетін активтер мен баланстан тыс талаптардың міндеттемелер мен баланстан тыс міндеттемелерден артық болып келетін сол шетел валютасындағы ашық валюталық позициясы.

Әрбір шетел валютасы бойынша ашық валюталық позиция жеке-жеке анықталады.

Шетел валюталарына қатысты ашық валюталық позиция лимиті талаптар шотындағы абсолюттік сома мен баланстық шоттар бойынша шетел валютасындағы міндеттемелердің арасындағы айырма жолымен есептелінеді.

Жекелеген шетел валюталарына қатысты ашық валюталық позиция лимитін есептегенде, бірінші кезекте банктің активтік және міндеттемелік баланстық шоттарында ашылған әрбір шетел валютасы бойынша шоттар қалдығы есептелінеді. Содан кейін, осы валюта бойынша шартты талаптар мен міндеттемелерді есепке алатын баланстық шоттарға ашылған шоттардың қалдықтарының сомасы анықталады.

Банктің валюталық нетто-позициясы барлық шетел валютасындағы банктің ұзын позициясының жиынтық сомасы мен барлық шетел валютасындағы банктің қысқа позициясының жиынтық сомасы арасындағы айырма негізінде есептеледі.

Шетел валютасында бейнеленген талаптар мен міндеттемелер сондай талаптар мен міндеттемелер есепке алынған шетел валютасындағы валюталық позицияның бір бөлігіндегі есепке кіреді.

Шетел валютасында операциялар жүргізуге лицензиясы бар банктер, аптаның әр жұмыс күні үшін, аптаның үшінші күнінде, әрбір шетел валютасы бойынша валюталық позиция туралы және валюталық нетто-позициясы туралы есебін арнайы бекітілген формада тапсыруға тиіс (4-қосымшаны қараңыз).

6. Негізгі қорларға және басқа қаржылай емес активтерге жұмсалған банк инвестициясының жоғарғы мөлшерінің коэффициенті

Негізгі қорларға және басқа да қаржылай емес активтерге жұмсалынған банк инвестициясының мөлшерінің меншікті капиталға қатынасының (к5) мәні 0,5-тен аспауы тиіс:

$$K5 = \frac{И}{К},$$

мұндағы,

И - негізгі қорларға және басқа да қаржылай емес активтерге жұмсалынған инвестицияның сомасы, оған мыналар жатады:

- 1) ғимарат және құрылғылар;
- 2) салынып жатқан негізгі құралдар;
- 3) банктің жалға алған ғимараттары бойынша капитал шығындары;
- 4) компьютерлік жабдықтар;
- 5) көлік құралдары;
- 6) жалға беруге арналған негізгі құралдар;
- 7) қаржылық лизингке қабылданған негізгі құралдар;
- 8) басқа негізгі құралдар;
- 9) Қаржылық есептің №38 халықаралық стандартына сәйкес банктің негізгі қызметінің мақсатына сай сатып алынған, лицензиялық бағдарламалық құралдар;
- 10) басқа материалдық запастар;
- 11) капитал жұмсалымдары бойынша дебиторлық қарыздар.

Банктердің пруденциалық нормативтерді орындауына Қаржылық қадағалау агенттігі бақылау жасайды. Әр айдың алтыншы жұмыс күнінде банктер Қаржылық қадағалау агенттігіне пруденциалық нормативтердің есбегін жүргізу үшін қажетті мәліметтерін, сондай-ақ әр айдың бірінші күніне Банктің активтері мен міндеттемелерін мерзімдеріне қарай салыстыру кестесін тапсырады.

Пруденциалық реттеу жүргізу нәтижесінде анықталған банк заңдарының бұзылуына жол берген екінші деңгейдегі банктерге шектелген ықпал ету шаралары мен санкциялар қолдану банк заңдарына сәйкес жүзеге асырылды.

Банктер пруденциалық нормативтер мен орындалуы міндетті басқа да нормалар және лимиттерді, сондай-ақ ҚР Ұлттық банкінің нормативтік-құқықтық актілерін бұзса, олардың лауазымды тұлғалары мен қызметкерлері банктің қаржылық жағдайына және тұрақтылығына, немесе депозиторлары мен клиенттерінің мүддесіне қауіп төндіретін заңсыз әрекеттер жасаса, онда ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі шектелген ықпал ету шараларының мынадай түрлерін қолдануы мүмкін:

- а) міндеттеме-хатты талап ету;*
- ә) банкпен жазбаша келісім жасау;*
- б) ескерту жасау;*
- в) орындауға міндетті бұйрық хат беру.*

Міндеттеме хаты – банк қызметінде жіберілген кемшіліктерді мойындап, банк басшылығы оларды қатаң түрде белгіленген мерзім ішінде жоюға дайындығы.

Жазбаша келісімі – анықталған кемшіліктерді дереу жою және онымен байланысты бастапқы шараларды бекіту туралы банк пен Ұлттық банк арасындағы келісімі.

Ескерту хаты – ҚР Қаржылық қадағалау агенттігінің банктік заңдылықпен қарастырылған санкцияларды қолдану мүмкіндігі туралы банкке хабарлауы.

Бұйрық хат – ҚР Қаржылық қадағалау агенттігінің айқындалған кемшіліктерді белгіленген мерзімде жоюға нақты шараларды қолдану қажеттілігі туралы банкке тапсырмасы.

ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі тәртіп бұзушылықтың түріне қарай жоғарыда аталған ықпал ету шараларының біреуін немесе бірнешеуін қолдануы мүмкін.

ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі шектелген ықпал ету шараларын қолданумен қатар банкке банктік заңдылықпен көрсетілген санкцияларды қолдану мүмкіндігін де пайдаланады.

Банкке шектелген ықпал ету шараларының бір түрін қолдану, оған бұның алдында қолданған шараларды тоқтатпайды.

Егер де банк өзіне қолданған шектейтін ықпал ету шаралары қарастыратын міндеттерді орындамаса, ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі оған қосымша банктік операциялардың түрлерімен айналысуға лицензия беруге немесе филиал ашуға рұқсат беруден бас тартуы мүмкін.

Санкциялар. ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі банкке қолданған ықпал ету шараларымен қатар санкциялар қолданады. Санкциялар ретінде төмендегідей шараларды жүзеге асырады:

а) Қазақстан Республикасы заң актілерімен белгіленген негізде айыппұл салу және өндіріп алу;

ә) барлық немесе жеке бір банктік операцияларды жүргізуге лицензияларды жою;

б) банкті консервациялау;

в) белгілі бір негіз бойынша банктің ашылуына рұқсатты қайтарып алу.

ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі тарапынан екінші деңгейдегі банктердің банктік операцияларды жүргізуге рұқсат беретін лицензия қайтарылып алғаннан соң, лицензия берген органдармен тиісті шешімдер қабылданғанға дейін банктік операцияларды жүргізу тоқтатылады.

Банктік операцияларды жүргізуге лицензиясы қайтарылғаннан кейін, ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі ондай банкті басқару үшін уақытша әкімшілік тағайындайды және барлық басқару органдарының құзыреті уақытша әкімшілікке беріледі. Сондай-ақ банкті бұған дейінгі басқарған органдарының құзыреті тоқтатылады. ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі банктік операцияларды жүргізуге лицензияны қайтарып алғаннан кейін, белгіленген тәртіпте 10 күн ішінде банк қызметін еріксіз тоқтату туралы сотқа арыз береді.

Банкті консервациялау - банктің қаржылық жағдайын сауықтандыру және оның жұмысының сапасын жақсарту мақсатында өкілетті ұйымның шешімі бойынша әкімшілік, заңи, қаржылық, ұйымдастыру-техникалық және өзге де шаралар кешенін мәжбүрлі түрде қолдануды білдіреді.

Банк мынадай жағдайларға байланысты консервациялауға жатуы мүмкін:

- меншікті капиталдың жеткіліктігі коэффициентін жүйелі түрде (соңғы үш ай ішінде) орындамауы;
- ҚР-ға банктер және банктік қызмет туралы заңның 48 бабында көзделгендерге байланысты.

Банкті консервациялар шаралары сол банктің меншікті қаражаты есебінен жүзеге асады.

Банктің қаржылық жағдайы нашарлаған жағдайда, ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі оның акционерлері алдында қаржылық жағдайын сауықтыру қажеттілігі туралы, басшылықты ауыстыру немесе банкті қайта құру мәселесі туралы талап қояды және төмендегідей ұсыныстар береді:

- депозиттерді қабылдауды шектеу туралы;
- жарғылық капиталды көбейту туралы;
- дивиденттерді төлеуді тоқтату және провизияларды көбейту туралы;
- жеке филиалдар мен өкілдіктерді жабу және қызметкерлерді қосымша жалдауды тоқтату немесе шектеу арқылы шығындарды қысқарту туралы;
- банктің кез келген лауазымды тұлғалары мен қызметкерлерін жұмыстан уақытша немесе мүлдем босату туралы;
- жоғары тәуекелдік деңгейіндегі банктік операциялардың кейбір түрін шектеу немесе тоқтату туралы.

Депозиттерді айналымға жіберу жөніндегі іс-шаралар шеңберінде заңды тұлғалардың және жеке тұлғалардың депозиттері бойынша ақпаратты анықтау мақсатымен банктерге тексеру жүргізілді.

Сонымен қатар заңға сәйкес, банктердің ерікті түрде қайта құрылуы көзделеді. Ерікті түрде қайта ұйымдастырылуға мыналар жатады:

- бірігу;
- қосылу;
- бөліну;
- қайта түрлену.

Банк акционерлерінің жалпы жиналысында қабылданған шешім банкті ерікті түрде қайта ұйымдастырылуына негіз болып табылады.

Ерікті түрде қайта ұйымдастырылуына рұқсат алу үшін мынадай құжаттар талап етіледі:

- банкті ерікті түрде қайта ұйымдастырылуы туралы ең жоғары басқару ұйымының шешімі;
- банкті ерікті түрде қайта ұйымдастырылуының шартын, нысанын, тәртібін және мерзімін сипаттайтын құжаттар;
- банкті ерікті түрде қайта ұйымдастырылуынан кейін жасалатын есеп айырысу балансын қамтитын, ерікті түрде қайта ұйымдастырылуының салдарына байланысты қаржылық болжам.

Банктің несиелік серіктестікке айналуына байланысты жоғарыда аталған құжаттарға қоса банктік операцияларды жүргізуге арналған лицензия мен соңғы есептік күнге жасалған бухгалтерлік балансын тапсыруға тиіс.

Ерікті түрде қайта ұйымдастырылуына рұқсат алуға ұсынылған құжаттар қабылданған күннен бастап екі ай ішінде қаралады.

Жалпы банктер мынадай жағдайларды таратылады:

- күзіретті ұйымның рұқсатының болуына байланысты оның акционерлерінің шешімі бойынша (ерікті түрде тарату);
- ҚР-ның заң актілерінде көзделген жағдайларға сәйкес соттың шешімі бойынша (мәжбүрлі түрде тарату).

Мәжбүрлі түрде банкті таратуды арнайы құрылған тарату комиссиясы жүзеге асырады. Банкті таратуға байланысты шығыстардың барлығы таратылатын банктің есебінен жабылады.

Банкті тарату туралы шешім шығарған күннен бастап, оның құрылтайшыларының (қатысушыларының) банк мүлкін иеленуге құқы болмайды. Банктің мүлкін бағалауды және оны сатуды тарату комиссия жүзеге асырады. Аралық тарату балансы мен кредиторлардың талаптарының реестрін күзіретті ұйым бекітеді. Тартып біткен соң тарату комиссиясы сотқа тарту балансы мен тарату таралу есебін тапсырады, сондай-ақ барлық құжаттарды күзіретті ұйымға хабарлай отырып, мұрағатқа тапсырады.

Қазақстандық банктік тәжірибеде жоғарыда аталған екі жағдай бойынша банктердің таратылуы орын алды. Соның нәтижесінде екінші деңгейдегі банктер саны біршама азайды, яғни бірігу, қосылу, бөліну немесе өзге банктік емес ұйымға айналу шаралары іске асты.

3.3. Банктік қадағалау әдістері

Экономикаға мемлекеттің араласу көлемінің қысқаруы және қаржылай ырықтандырылудың орын алуы, еліміздегі банк жүйесінің тұрақтылығы мен өміршеңділігіне ықпал етері сөзсіз. Бірақ бұл жерде банк мекемелерінің қаржы делдалдары ретінде халықтың уақытша бос ақша қаражаттарын тартып, оларды тұтынушылар арасында орналастыратынын ескерсек, банктердің тұрақтылығы туралы мәселені мемлекеттің назарынан тыс қалдыру дұрыс емес. Сондықтан дамыған елдер тәжірибесінде кеңінен қолданылып отырған банк жүйесінің қызметін мемлекет тарапынан қадағалау және реттеу қажеттігі туындайды.

Жалпы банктік қадағалаудың қажеттігінің мынадай негізгі себептерін бөліп атауға болады:

- банк жүйесіне деген қоғамның сенімділігін қамтамасыз ету, сол арқылы банктердің салымшыларының, несие берушілерінің және акционерлерінің мүдделерін қорғау;
- банктердің тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында, олардың банктік заңдылықтарды және нормативтік актілерді бұзу жолдарының алдын алуға бағытталған инспекциялық тексерулер жүргізу;

- сырттай (қашықтан) және іштей тексерулер негізінде банктің басынан кешкен мәселелерін және оның себептерін анықтап, сондай-ақ оларды қалпына келтіруге байланысты нақты шаралар қолдану және ұсыныстар жасау.

Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктердің қызметін реттеу 2004 жылға дейін Ұлттық банктің банктік қадағалау департаменті көмегімен жүзеге асты.

Қазіргі кезде 2003 жылы шілде айында қабылданған “Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу және қадағалау туралы” ҚР заңына сәйкес, елімізде банктік қадағалауды жаңадан құрылған мемлекеттік өкілетті орган - *Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын қадағалау және реттеу жөніндегі ҚР Агенттігі* жүзеге асырады. Бұл орган тек қана банктерге қадағалау жүргізбейді, сондай-ақ өзге де қаржы ұйымдары мен жалпы қаржы нарығының қызмет етуіне қадағалау жүргізеді.

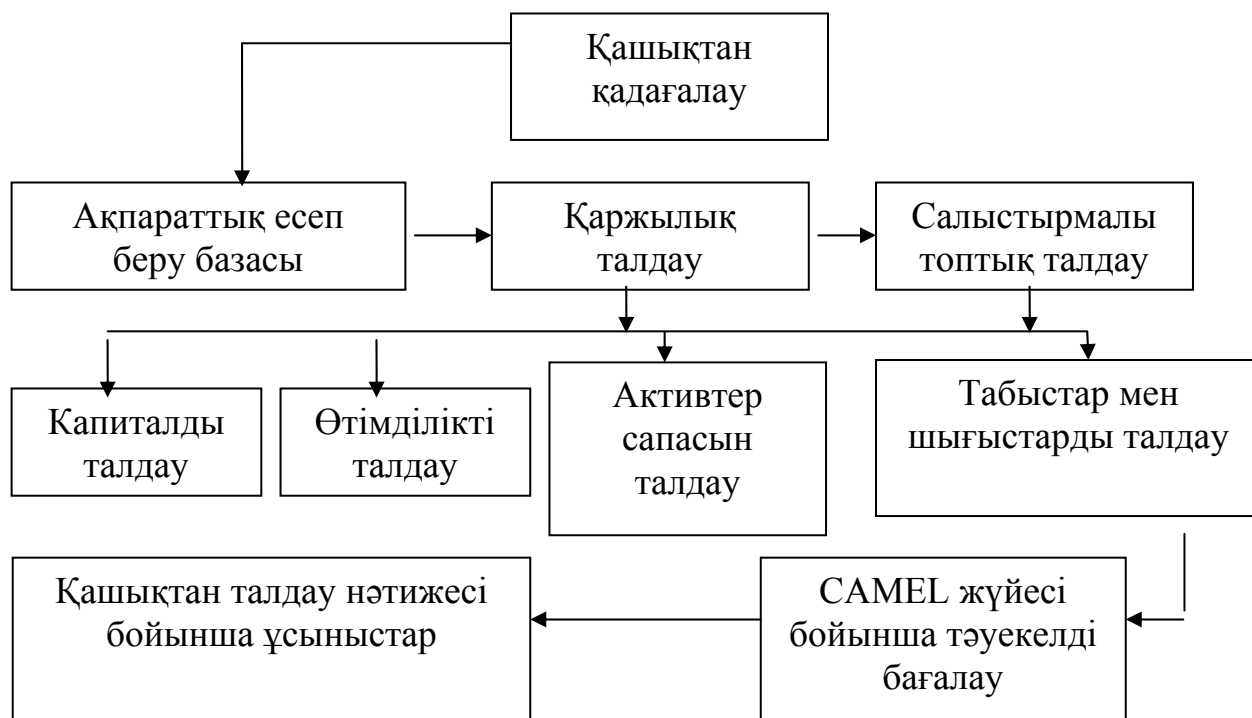
Банктік қадағалау - бұл банк қызметіндегі қандай да бір ауытқуларды білу мақсатында бақылауды сипаттайды.

Банктік қадағалаудың басты міндеттерінің бірі – бұл банктердің қызметін реттеуді экономикалық тиімді жолмен жүргізуді қамтамасыз ету, яғни банктік сектордың сенімділігі мен тұрақтылығын қолдау. Ал, ол міндетті шешуде банктердің қызметін қадағалаудың 2 негізгі әдісін қалай тиімді қолдану мәселесі туады.

Бұл қашықтан (дистанционды) қадағалау әдісі және инспекциялық әдісі.

Қашықтан (сырттан) қадағалау әдісі - бұл банктердің қадағалау органдарына мәліметтер беру түрінде жүргізілетін пруденциялық қадағалау әдісі.

Қашықтан қадағалау механизмі 6-суреттегі тәртіпте жүзеге асырылады.

6-сурет. Қашықтан қадағалау механизмі

Ақпараттық есеп базасы. Банктердің қызметін кешенді түрде сипаттайтын ақпараттың негізгі және жинақтаушы көздері болып табылатын банк балансы мен қаржылық есебін талдау барысында жеке банктік операциялардың тәуекелдік деңгейі мен табыстылығын, өтімділігін анықтауға, меншікті және тартылған қаражаттардың көздерін, олардың белгілі бір мерзімге немесе белгілі бір кезеңге орналастыру құрылымын айқындауға, сондай-ақ банк жүйесіндегі жеке бір банктердің қызметінің мамандануы мен маңызын белгілеуге мүмкіндік береді.

Қаржылық талдаудың мақсаты – енді пайда болып келе жатқан мәселелерді қаржылық тұрақсыздыққа ұшырауға дейін айқындау. Мұндай мәселелерді айқындау банктердің қаржылық есеп беруінен және осы мәселеге қатысты басқа да ақпараттардан (басқару сапасы туралы, сыртқы аудиттің сапасы мен аудиторлардың есеп беруінің мазмұны туралы ақпараттар) алынатын қаржылық ақпараттарды талдауды жүзеге асырумен іске асады.

Қашықтан талдау жүргізетін мамандар мынадай міндеттерді шешеді:

1) Банктердің пруденциялық нормативтер мен сақтауға міндетті басқа да нормалар мен лимиттерді, резервтік талаптар және күмәнді қарыздарға қарсы провизияларды құру барысының орындалуын тексеру.

2) Банктердің қаржылық қызметін қарастыру, оның болашақтағы жұмысы мен дамуы жайлы ой қалыптастыру, оның нәтижелерін соған ұқсас банктердің нәтижелерімен салыстыра отырып бағалау.

Екінші деңгейдегі банктердің қаржылық қызметін талдау банктердің қызметінің қаржылық жағдайы мен нәтижесіне қатысты төмендегідей маңызды сұрақтарды қамтиды:

- 1) капитал;
- 2) активтердің сапасы;
- 3) пайдалылық пен рентабельділік;
- 4) өтімділік.

Қаржылық талдаумен айналысатын мамандар банктік мәселелердің пайда болуының мүмкін болар жақтарын айқындауы тиіс.

Капиталды талдау.

Капитал – банктің қаржылық жағдайының ең маңызды көрсеткіші болып табылады.

Капитал жеткіліктілігі, оның табыстылығы сияқты қашықтан бақыланып отыруға тиіс. Сондықтан банктің капитал бойынша ұстанымын жан-жақты талдау, кез келген банкті қашықтан тексерудің маңызды элементтерін білдіреді.

Жалпы капитал жеткіліктілігі туралы өзінің ойын қалыптастыратын талдаушы мынадай сұрақтарды ескеруі қажет:

- Банк капиталы стандарттарға жауап бере ме?
- Ең төменгі мөлшерден асқан жағдай бар ма?
- Капитал деңгейінің банктің өзіне алған тәуекелге қатынасы қандай?
- Ең төменгі стандарттармен жеткіліксіз есептеуге алынған тәуекелдер бар ма?

- Банк капиталының деңгейінің өзгеру үрдісі қандай? Оның көбеюі мен азаюының себептері неде?
- Банк капиталының сапасы қандай?

Капиталдың кез келген бөлігін банк үшін тұрақты қаражаттар көзі деп санамауға себептер бар ма?

Активтердің сапасын талдау. Банктің активтерінің сапасы банктік операциялардың барлық аспектілеріне әсерін тигізеді. Егер қарыз алушы өзінің қарыздарын қайтармайтын болса және олар бойынша пайызды төлемейтін болса, онда банктің таза пайдасы азаяды. Ал пайдасының азаюы, өз кезегінде өтімділіктің жетіспеушілігіне әкеп соғуы мүмкін. Таза пайданың тұрақсыздығы банк капиталын көбейтуге мүмкіндік бермейді және активтер сапасының нашарлауы жалпы капиталға теріс әсерін тигізеді. Осы себептердің салдарынан банктердің төлем қабілетсіздікке ұшырауы мүмкіндігі туындайды.

Активтердің сапасын қашықтан бақылау мен талдау банктердің қызметін реттеу механизмінің маңызды бір бөлігі болып табылады. Қашықтан бақылаудың талдаушысы банк активтерінің жалпы сапасының нашарлауы бойынша банк басшылығына хабарлайды және инспекторлық тексеру кезінде зерттелетін факторлардың қатарына қосуы мүмкін. Бірақ қашықтан басқарудың тиімділігі банк беретін ақпараттардың сапалылығымен ғана шектеледі. Ал активтердің сапасын нақты көрсететін мәліметтерді алу үшін, банкте проблемалық қарыздарды анықтауға және оларды тиісті түрде жіктеуге мүмкіндік беретін активтердің ішкі талдау жүйесі болу қажет. Сонымен қатар, банктердің болашақтағы активтерінің сапасы қазіргі уақытта берілетін жаңа қарыздарды байланысты болады.

Жалпы активтердің сапасын қашықтан талдау кезінде тексеруші мынадай сұрақтарды көрсетуі керек:

- Өткен тоқсанда банктің несиелік жағдайында ерекше өзгерістер байқалды ма?
- Жалпы банк активтеріндегі кешіктірілген және аударылмаған активтердің үлесі қандай?
- Банктің капиталына қатысты сапасыз активтердің деңгейі қандай?
- Өткен тоқсанда немесе алдыңғы жылда сапасыз активтер сомасының жоғарылауы немесе төмендеуі қалай болуы мүмкін? Банктің сапасыз қарыздардың құрылымы қандай?
- Үмітсіз қарыздарды баланстан шығару. Шығарылған ссудалардың негізгі түрлері және олардың өсуі немесе төмендеуі?
- Банктің несиелік қызметінің шығынын жабу үшін құрылған банктің жалпы резервтерінің (провизиялар) сомасы. Банктің құрған резервтерінің (провизиялар) жоғарылауы немесе төмендеуі?
- Ұлттық банктің нормативті талаптарының сақталуы?

Табыстар мен шығыстарды талдау. Капитал, банктің қаржылық жағдайының ең маңызды көрсеткіштерінің бірі дедік. Ал капиталдың тұрақты жағдайын, сәйкес табыстарсыз қолдау мүмкін емес. Банк неғұрлым рентабельді жұмыс жасаған сайын, соғұрлым жыл сайын өзінің капиталын

толықтырып және акционерлеріне пайда беріп отырады. Акционерлер банктің одан әрі дамуына жағдай жасайды. Ал шығындар, банктің капиталын азайтып немесе жойып жіберуі мүмкін. Өз табыстарын қайтара алмаған акционерлер капиталды инвестициялауды тоқтатып, соның салдарынан банк банкротқа ұшырауы мүмкін.

Сондықтан банктің табыстарын үздіксіз қашықтан бақылау қажет.

Банктің табысын талдау барысында талдаушы мынадай негізгі үш сұраққа жауап береді:

- Банктің табысының деңгейі қандай? Оның деңгейі банк капиталын құруға және қолдауға жеткілікті ме?

- Табыстардың тенденциясы қандай? Қазіргі экономикалық жағдайда оның келесі жылда жоғарылауы немесе төмендеуі мүмкін бе?

- Табыстардың тұрақтылығы қандай? Егер нарықтық пайыз мөлшерлемелерінің жоғарылаған немесе төмендеген жағдайында ол тұрақты болып қалуы мүмкін бе?

Банк өз қызметін жүзеге асыру барысында көптеген банктік операцияларды жүргізеді.

Операцияларды жүргізуде пайыздық, пайыздық емес және басқа да шығындары болады. Банк осы операцияларды жүргізуге арналған ғимараттары, құрылғылары және қызметкерлері болғандықтан, оның әкімшілік шығындары да болады. Ал осы шығындарды жабу көзі банктің табысы болып табылады. Сондықтан банк өзінің табысын тиімді болу саясатына негіздеп, бос шығындарды қысқартып, табыстың көп бөлігін банктің дамуына, өсуіне және капиталдануына жұмсауы керек. Осы орайда банктің шығындарын талдау қашықтан талдауда маңызды орын алады.

Банктің шығындарын талдауда қарастыратын негізгі мәселелер мыналар:

- шығындардың құрылымы;
- пайыздық шығындардың көлемі;
- пайыздық емес шығындар мен басқа да шығындардың көлемі;
- әкімшілік шығындар;

Өтімділікті талдау. Банктің өтімділік жағдайы оның барлық қызметінің көрсеткіштеріне әсер етеді.

Банктің өз міндеттемелері бойынша жауап бере алмауы банкке деген сенімінің жоғалуына әкеп соғуы мүмкін. Сондықтан өтімділікті қашықтан талдау мен қадағалауда өтімділікке әсер ететін банктің барлық көрсеткіштері мен жағдайлары ескеріліп, өтімді активтердің сомасы мен міндеттемелердің құрамы сияқты банктің өтімділігі бойынша объективті көрсеткіштерге көңіл аударылады. Сондай-ақ банктің өтімділігін кең түрде талдау қарастырылады.

Жалпы қашықтан қадағалаудың талдаушысы банктің өтімділігі бойынша жағдайын бағалаған кезде төмендегідей сұрақтарды қарастыруы қажет:

- Банктің өтімді активтерінің көбеюі немесе азаюы? Банктің өз міндеттемелеріне қатысты өтімді активтерінің көп немесе аз болуы?

- Банк ірі депозиттер, басқа банктердің депозиттері немесе мемлекеттік органдардың депозиттері сияқты тұрақсыз қаражат көздеріне деген

тәуелділігін азайтып жатыр ма немесе көбеюде ме? Және тәуелділік деңгейі қандай?

- Банктің активтерінен асатын, жақын арада қайтаратын банктің қарыз сомасы бар ма?

- Қазақстан Республикасы Ұлттық банкпен белгіленген өтімділік бойынша талаптарды орындай ма?

Екінші деңгейдегі банктердің жағдайы туралы ақпараттарды сақтайтын Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің электронды жүйесінің (BOSS) Ұлттық Банк алдында мынадай міндеттері болады:

- банк басшылығымен үнемі және тиімді байланыста болу;
- өз бақылауындағы банктердің жағдайы туралы банктік қадағалау департаментінің директорына жедел түрде ақпараттар беріп тұру;
- банк басшылығы мен директорлар кеңесінің кемшіліктерді түзетуге қабілеті мен ықыласына байланысты мәселелерді шешуде өздерінің шаралар жоспарын Ұлттық Банктің басшылығына қарастыруға беру;
- өзіне бекітілген банкке қатысты әсер ету шараларының орындалуын бақылау және олардың тиімділігін бағалау.

Банктердің кураторлары жаңа шарттар жоспары бойынша берілетін күнделікті баланстарға талдау жүргізеді.

Апта сайын ашық валюта позициясының лимиттері және валюталық нетто-позициясы орындалуы туралы есептерін тексереді.

Банктердің өтімділігін бақылап отыру үшін куратор банктің апта сайын берілетін ағымдағы өтімділікті орындағаны жайлы есеп беруін (талаптар мен міндеттемелердің салыстыру кестесін) тексереді.

Кураторлар банктердің қызметін реттеуде ең маңызды құралдарының бірі болып табылатын пруденциялық нормативтердің орындалуын тексеріп, олардың дұрыс есептелмегені және орындалмағаны жағдайында банкке ескертулер мен түзетулер жасайды.

Жалпы пруденциялық реттеу тәжірибесі екінші деңгейдегі банктердің пруденциялық нормативтерді сақтаумен бірге сенімді ішкі аудит жүйесін және дұрыс несие саясатымен өтімділік саясатын жүргізуге бағытталған.

Екінші деңгейдегі банктер ҚР Қаржылық қадағалау агенттігіне есеп берудің төмендегідей формаларын тапсырады:

- *700 Н формасы бойынша күнделікті балансы;*
- *ашық валюталық позицияның лимиттері және валюталық нетто-позициясы туралы апталық есебі;*
- *ағымдағы өтімділікті орындалғаны жайлы апта сайын есеп беру (талаптар мен міндеттемелерінің өзара салыстыру кестесі).*
- *пруденциялық нормативтердің орындалуы туралы ай сайын есеп беруі;*
- *активтердің және шартты талаптар мен міндеттемелердің ай сайын жіктелінуін;*
- *тоқсан сайын үнемі қаржылық есеп беруі.*

Қазақстан Республикасының пруденциялық нормативтері туралы ережесіне сәйкес, к1, к2, к3,1, к3,2, к4,1, к4,2 және к5 коэффициенттерінің есептелген мәліметтерін есеп беретін айдан кейінгі айдың сегізінші күнінен

кешіктірмей Қаржылық қадағалау агенттігіне тапсырады. Кураторлар әр ай сайын нормативтердің дұрыс есептелгенін тексеру үшін ақпаратты-статистикалық басқармасының есептелген мәліметтерімен салыстырып отырады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі белгіленген екінші деңгейдегі банктердің қаржылық есеп беру туралы тәртібіне сәйкес банктер Қаржылық қадағалау агенттігіне тоқсан сайын халықаралық стандарттарға негізделген қаржылық есеп береді. Қаржылық есеп беру банктік қаржылық жағдайы мен оның қызметінің нәтижелері туралы нақты мәліметтерді қамтитын отыз бес кестеден тұрады.

Кестеде берілген мәліметтер BOSS жүйесінің көмегімен автоматтандырылған әдіспен өңделеді және осы мәліметтердің негізінде банктің қаржылық жағдайы туралы толық көрініс алуға болады және салыстырмалы банктердің топтарында банктің рейтингісін анықтауға болады.

Сонымен банктер мен әр түрлі есеп берулердің негізінде қашықтан қадағалаудың қызметкерлері тоқсан сайын Статус-Репорт деп аталатын қысқаша қорытынды жасайды.

Статус-Репорт - *банктің ағымдағы қаржылық жағдайын толық бағалауға мүмкіндік беретін құжат.*

Статус-Репортты жасау барысында қашықтан қадағалау қызметкерлері "CAEL" ("CAEL", яғни М-менеджментті қарастырмағанда, *CAMEL* жүйесі бойынша) компоненттері бойынша банкке рейтинг беру жүйесін қолданады.

Берілген баға тек қана ішкі арналымдарға ғана қолданылады және банкке санкцияларды қолдануға негіз бола алмайды.

Бұл құжатты қарастыру қорытындылары банк бойынша сәйкес ұсыныстар берумен қатар соңғы шешім қабылдау үшін Қаржылық қадағалау департаментінің басшылығына беріледі.

Статус-Репортта көрсетілетін негізгі қаржылық көрсеткіштер мен басқа да мәліметтерге мыналар жатады:

- 1) *Банк туралы жалпы мәліметтер.*
- 2) *Меншікті капиталының көлемі мен құрылымы.*
- 3) *Банктің активтері.*
- 4) *Банктің міндеттемелері.*
- 5) *Банктің табысы мен шығысы.*
- 6) *Өтімділігі мен ең төменгі резервтік талаптар.*
- 7) *Қосымша ақпараттар.*

Талдаушы барлық жоғарыда аталған факторларды ескеріп, қашықтан тексеруді банктің өтімділік позициясын жалпы бағалаумен аяқтауы керек. Егер банктің өтімді активтерінің сапасы төмен болған жағдайда, талдаушы бұл деңгейдің міндеттемелерінің құрамына қаншалықты сай келетінін анықтауы қажет.

Сонымен қашықтан қадағалаудың талдаушысы екінші деңгейдегі банктердің банктік қадағалау департаментіне әр түрлі есеп беруін қарастырып, талдау жасау барысында банктің ағымдағы қаржылық жағдайын толық

бағалауға мүмкіндік беретін Статус-Репорт деген қысқаша қорытынды құжат жасайды.

Қашықтан қадағалау қызметкерлері сондай-ақ жыл соңында төрт тоқсан бойынша қорытынды жасап, жылдық Статус-Репортты жасайды.

Сонымен қатар, қашықтан қадағалау талдаушысы:

- банктерді ашу үшін табыс ететін құжаттарды қарастырады;
- банктерге банктік операцияларды жүргізуге лицензия беру құжаттарын қарастырады;
- банктің басқарушы қызметкерлерінің кандидатуралары бойынша Ұлттық банктің біліктілік комиссиясында қаралатын сәйкес құжаттарды дайындайды;
- банктердің бағалы қағаздар проспектілерінің эмиссияларын сараптаудан өткізеді және оларды шығару қорытындылары мен орналастыруын қарастырады.
- банктің қаржылық жағдайын сауықтыру бойынша сондай-ақ оларға санкциялар немесе шектелген ықпал ету шараларын қолдануға байланысты ұсыныстар жасайды және Банктік қадағалау департаментіне жүктелген басқа да қызметтерді атқарады.

Есеп берулер макроэкономикалық талдауға қажетті мәліметтерді керек еткенімен пруденциялық қадағалау жүйесінде есеп берулер капитал жеткіліктігі, активтердің сапасы мен өтімділік деңгейі сияқты негізгі қаржылық көрсеткіштер мен коэффициенттердің көмегімен талдау жасау арқылы банктің қаржылық жағдайын анықтау үшін қолданылады.

Қашықтан қадағалаудың жетістіктері есеп және есеп берудің нақты нұсқаулары мен нормативтеріне сәйкес берілетін мәліметтердің дұрыстығына байланысты болады, сонымен қатар берілген ақпараттардың толықтығы мен дұрыстығын қамтамасыз етуге көңіл бөлу керек.

Тиімді қашықтан қадағалау үшін жоғарыда аталған негізгі көрсеткіштеріне қаржылық талдау жүргізудің жоғары деңгейдегі кәсіптілігі қажет. Есеп беру мәліметтерін қаржылық талдау, топтар бойынша коэффициенттердің деңгейін, тенденцияларын салыстыру талдауын жүргізу үшін қолданылады.

Қашықтан қадағалау жеке бір банктің қаржылық жағдайында баланысты мәселелердің пайда болғаны туралы қадағалау қызметкерлерін ескертетін "алдын-ала ескерту жүйесі" ретінде қызмет етеді. Өз кезегінде қашықтан қадағалау банктің алдында тұрған тәуекелді жиі айқындай бермейді және барлық субъективтік негізгі аспектілерін жарыққа шығара алмайды.

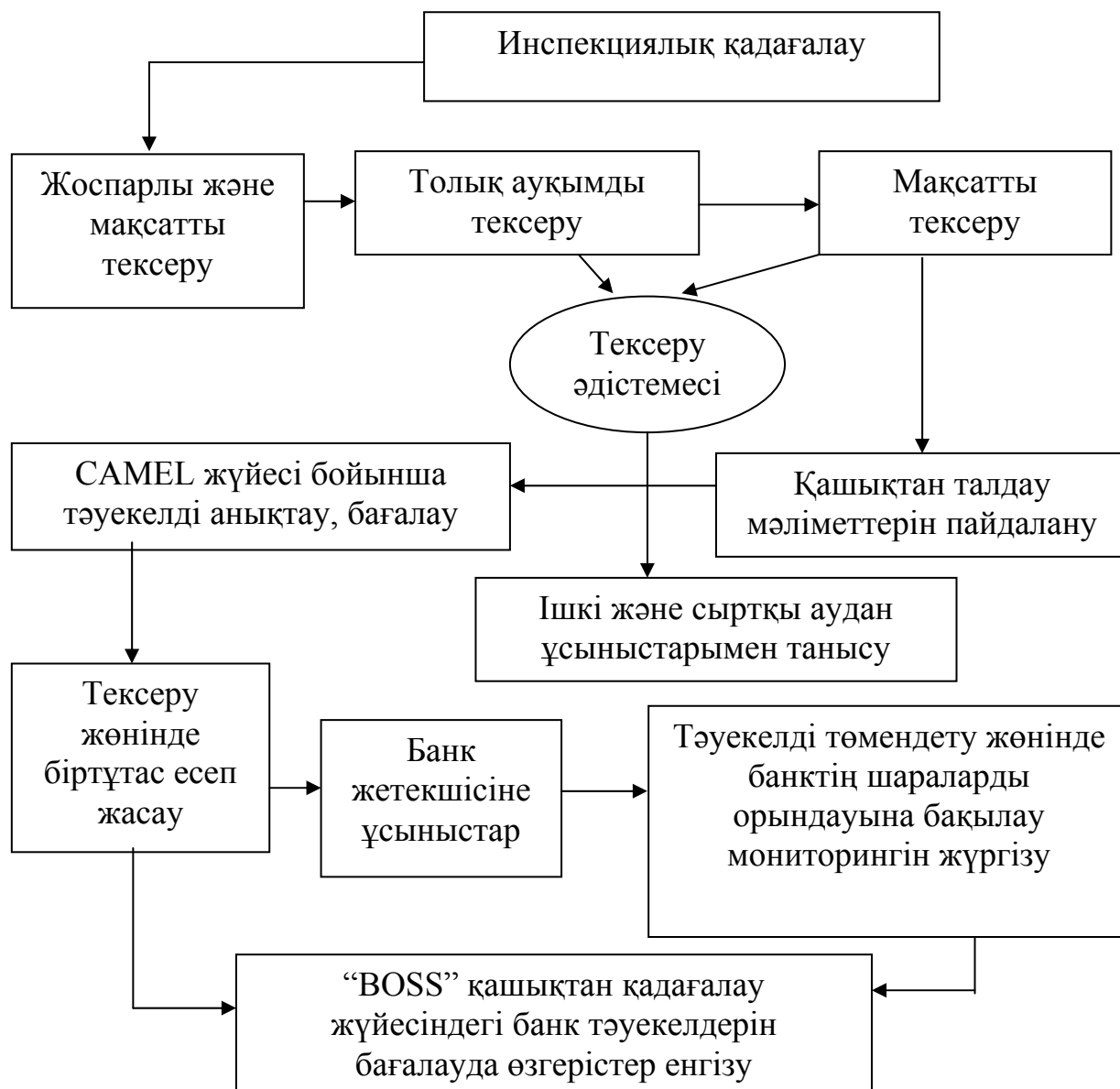
Қашықтан қадағалау мен инспекциялау жалпы қабылданған әдістері болып саналғанмен, пруденциялық қадағалау осы екі әдісті қатар жүргізуді қажет етеді.

Қашықтан қадағалаудың *артықшылығы* - онда банктердің жағдайы туралы мәліметтер, әсіресе капитал жеткіліктілігі, өтімділігі және табыстылығы бойынша жиі жаңартылып тұрады. Соның өзінде тәуекелдің аспектілеріне жеткілікті көңіл аударуға мүмкіндік болмайды және кейбір берілген мәліметтердің дұрыстығына оның тексеруден өтпегеніне толық сенуге болмайды.

Инспекциялық (іштей) қадағалау - банктерді орналасқан жерінде тексеру арқылы олардың жағдайлары туралы нақты мәліметтер алуға мүмкіндік беретін банктердің қызметін реттеу әдісі.

Инспекциялау әдісінің артықшылығы - банктің барлық операциялары мен тәуекелін тиянақты тексеру, сондай-ақ банктің басқарылуы туралы нақты көрініс алуға болады. Сонымен қатар инспекциялар сирек – кейбір жағдайда бірнеше жылда бір рет - жүргізіледі, сондықтан банктің жағдайының барлық жақтарына үзіліссіз бақылау қызметін жасай алмайды.

Инспекциялық қадағалау механизмі 7-суретте берілген.

7-сурет. Инспекциялық қадағалау механизмі

Инспекциялауды жүзеге асыру үшін қадағалау органдары банктік операциялар мен банктік тәуекелдерді білетін жоғары білікті мамандардан тұратын топ немесе топтарды құруы қажет. Инспекциялық тексерулерді жүргізу үлкен еңбек көлемін қажет ететінін ескере отырып, қадағалау

органдары тексерулер өткізілу кезеңділігін (әрбір банк кемінде жылына бір рет тексеріледі) және жүргізілетін тексерулердің көлемінің жалпы немесе шектеулілігін анықтау қажет. Банктерді инспекциялау банк тәуекелін жалпы тексеру арқылы банктің жалпы қаржылық жағдайын айқындауға, сондай-ақ кемшіліктерді жоюды қажет ететін жақтарын ескеруге негізделеді.

Қазақстан Республикасы екінші деңгейдегі банктердің қызметін реттеу механизмі қазіргі кезде көптеген елдерде қолданылатын осындай екі әдісті бірге қамтиды. Соның ішінде қашықтан қадағалау әдісі жедел тексеруді қажет ететін банктерді анықтаудың негізі болып табылатын көрсеткіштерді айқындау үшін қолданылады және тексеруді ерекше алаңдататын қызметтердің бағытын дұрыстап тексеруді ұйымдастыруды қамтамасыз етеді.

Қашықтан қадағалау, инспекциялау барысында анықталған мәселелерді жою бойынша жұмыстардың нәтижесіне бақылау жасауы мүмкін. Осымен бірге қадағалау орындары қызметкерлерінің есеп берулерді тексеру, инспекциялау ісінде біліктілігі мен кәсіптілігі болу керек.

3.4 Банктік топтардың қызметін жиынтық қадағалау

Өткен ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап, индустриалды дамыған елдерде қаржы-өнеркәсіптік топтардың құрыла бастағаны бәрімізге белгілі. Олардың қызметінің басты бағыттары экономиканың салалары мен нарықтың сегменттерін барынша қамтуды көздейді. Мұндай қаржы-өнеркәсіптік топтардың негізгі элементі өзге компаниялардың мүшелері бола отырып, оларды қаржыландыру мақсатында қаржы тартуды және қызмет көрсетуді жүзеге асыратын банктер болып табылады. Бұл жерде банктер бірнеше ірі клиенттердің қаржылық жағдайына тәуелділіктен туындайтын қосымша тәуекелдерге тап болады. Егерде қадағалау банктердің басқа компаниялармен байланысты туындайтын тәуекелдерін ескеретін болса, онда оны жиынтық қадағалау деп атайды.

Басқаша айтқанда, *жиынтық (консолидированный) қадағалау* – бұл банктік топтардың және банкпен аффилирленген тұлғалардың басында болатын немесе басынан кешетін барлық тәуекелдерді ескеретін қадағалаудың әдісі. Оның мақсаты – қадағалау органдарына банктік топтардың басында болатын тәуекелдерді бағалау жолымен банктердің депозиторларының мүдделерін қорғау қаржы конгломераттарының айқындығын арттыру, сондай-ақ қажет кезінде тиісті шара қолдануды талап ету болып табылады.

Жиынтық қадағалау бағдарламасын жүзеге асыру үшін біріншіден, аффилирленген тұлғаларға анықтама беру; екіншіден, қадағалаушы органның екі құзіретке ие болуға тиіс: аффилирленген тұлғалар туралы шынайы ақпараттар алуға құқылы және анықталған кемшіліктерді қалпына келтіруге байланысты шаралар қолдануға құқығының болуы.